

ROLAND PREJS OFM Cap
Katedra Dziejów Teologii KUL

SEMINARIUM HOZJAŃSKIE

Na Wydziale Teologii KUL odbyło się 21 października 2009 r. Seminarium Hozjańskie, którego zasadniczym celem było nawiązanie współpracy pomiędzy Archidiecezją Warmińską i Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II w zakresie badań nad życiem i dokonaniem kard. Stanisława Hozjusza. Udział wzięli z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II: ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk, rektor KUL, ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski, dziekan Wydziału Teologii, o. dr hab. Ireneusz S. Ledwoń OFM, prof. KUL, prodziekan Wydziału Teologii, ks. prof. dr hab. Jan Walakus, ks. prof. dr hab. Jerzy Misiurek, ks. prof. dr hab. Anzelm Weiss, o. dr hab. Roland Prejs OFM Cap, prof. KUL, ks. dr Marcin Wysocki, dr Marcin Szewczak, dr Adam Zadroga i mgr Robert Sawa. Archidiecezję Warmińską reprezentowali: bp prof. dr hab. Julian Wojtkowski, ks. prof. dr hab. Alojzy Szorc, s. dr hab. Ambrozja Kalinowska, prof. UWM i ks. dr Paweł Rabczyński. W trakcie Seminarium wygłoszono referaty i komunikaty, które zamieszczamy w tym miejscu.

BP JULIAN WOJTKOWSKI

DZIEŁA STANISŁAWA HOZJUSZA ORYGINAŁY I PRZEKŁADY

Krytyczne wydanie wszystkich dzieł i listów Kardynała Stanisława Hozjusza to przedsięwzięcie ogromne.

Wydanie listów rozpoczęte w Krakowie 130 lat temu, w 1879 r., w dwóch tomach przez ks. Franciszka Hiplera z Braniewa i Wincentego Zakrzewskiego z Krakowa, 100 lat później, w l. 1976, 1978 i 1980, posunęli w Olsztynie o dalsze trzy tomy ks.

prof. Alojzy Szorc i nieżyjący już o. prof. Henryk Damian Wojtyska CP. Listy są utworami jednorazowymi, niepodlegającymi zmianom: raz sporządzone, raz wysłane, doręczone i zarchiwizowane, stają się faktami dokonanymi, nie ulegają rozwojowi. Kwerendę przedstawi ks. prof. A. Szorc, statystykę pani dr Irena Makarczyk.

Natomiast dzieła ulegają rozwojowi, wydawane wielokrotnie za życia autora, uzupełniane i poprawiane. Kanonik antwerpski, ks. dr Henryk Dunghen, na karcie tytułowej *Dzieł wszystkich S. Hozjusza*, wydanych w Antwerpii w 1571 r. zaznaczył, że autor starannie sprawdzając powiększył *Wyznanie wiary* o więcej niż 40 stron. Stąd wymóg zebrania wszystkich wydań, które ukazały się do 1579 r., w którym kardynał umarł.

Konieczne jest jednak również zebranie wydań pośmiertnych, nie tylko dla ustalenia różnych redakcji, zależnych od kolejnych wydań autorskich, lecz także dlatego, że Stanisław Reszka¹ wyraźnie stwierdził w kolońskim wydaniu *Dzieł wszystkich* z 1584 r., a więc pięć lat po śmierci S. Hozjusza, iż pierwsza ich część została pracowana przez żyjącego jeszcze autora.

Przekłady dzieł mają różne znaczenie. Największe przypada tym, które ukazały się za życia Hozjusza, w znanych przez niego językach, a więc polskie i niemieckie do 1579 r., których był współautorem. Przekłady na języki nieznanne Hozjuszowi oraz opracowane po jego śmierci są tylko popularyzacją jego myśli.

1. DZIEŁA ORYGINALNE

Ks. prof. Jerzy Misiurek wylicza kolejno podstawowe dzieła S. Hozjusza i daty pierwszego wydania²:

1. *Confessio fidei catholicae christiana* (część 1, Kraków 1553, całość Moguncja 1557).
2. *De expresso Dei verbo* (Dylinga 1558) – Księgi o jasnym a szczerym słowie Bożym (Kraków 1562).
3. *Dialogus de eo, num calicem laicis et uxores sacerdotibus permitti ac diuina officia vulgari lingua peragi fas sit* (Dylinga 1558).
4. *Confutatio prolegomenon Brentii* (Kolonja 1560).
5. *De oppresso Dei verbo* (1560).
6. *De actis cum haeticis* (1551-1568).

¹ Stanisław Reszka, urodzony 14 IX 1544 w Buku koło Poznania, pochodził z rodziny mieszczańskiej, kształcił się w Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, następnie w Krakowie, Frankfurcie nad Odrą, zapewne w Wittenberdze i Lipsku. Doktorat prawa uzyskał w Perugii. W 1559 r. został sekretarzem Stanisława Hozjusza, towarzyszył mu w podróży do Rzymu, Wiednia i Trydentu. Był też sekretarzem króla Stefana Batorego i wychowawcą jego bratanka kardynała Andrzeja Batorego. Kanonikiem warmińskim został w 1571 r., święcenia kapłańskie przyjął 21 XII 1575. Od 1592 r. do śmierci był posłem Rzeczypospolitej w Neapolu. W Kurii Rzymskiej był protonotariuszem apostolskim i urzędnikiem Penitencjarii. Wydał wiele pism. Uprawiał teologię kontrreformacyjną. Zmarł 3 IV 1600. Por. A. K o p i c z k o. *Duchowieństwo katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525-1821*. Cz. 2: *Słownik*. Olsztyn: OBN 2000 s. 268.

² J. M i s i u r e k. *Hozjusz Stanisław*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 6. Lublin: TN KUL 1993 kol. 1258.

7. *Catholici cuiusdam et orthodoxi iudicium et censura de iudicio et censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso* (Kolonia 1565).

2. POLSKIE PRZEKŁADY W XVI WIEKU

Za życia S. Hozjusza ukazały się drukiem polskie przekłady trzech jego dzieł. Wszystkie zostały ponownie wydane w opracowaniu śp. prof. Mirosława Korolko:

8. *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym Najjaśniejszemu Książęciu i Panu Zygmuntowi Augustowi Królowi Polskiemu etc. przypisane* (Kraków 1562, 1999).

9. *Rozmowa o tym: godzi li się laikom kielicha, księżej żon dopuścić, a w kościołach służbę Bożą językiem przyrodzonym sprawować. Przez Księdza Stanisława Hozjusza Biskupa Warmijskiego uczyniona* (Kraków 1562, Olsztyn 2003).

10. *Cenzura albo rozsądek jednego katolika przy prawej a starożytniej wierze stojącego, na rozsądek i cenzurę ministrów Tygurskich i Heideberskich około nauki przeciw Trójcy Świętej w Polsce niedawno rozsianej. Książki uczone i pożyteczne, a tych czasów, których się wiele Sekt namnożyło, bardzo potrzebne. Teraz z łacińskiego języka na Polski przełożone.* ([Kraków] 1569, Olsztyn 2007).

3. WSPÓŁCZESNE PRZEKŁADY POLSKIE

Na przełomie XX i XXI w. ukazały się dwa tomy współczesnych przekładów dzieł Hozjusza dokonane przez bpa Juliana Wojtkowskiego:

1. *Chrześcijańskie wyznanie wiary katolickiej.* [...] Z mogunckiego wydania roku 1557 przełożył biskup Julian Wojtkowski (Olsztyn 1999).

2. *Odparcie przedłożeń Brencjusza.* [...] Z wydania roku 1566 w Antwerpii przełożył biskup Julian Wojtkowski (Olsztyn 2001).

3. *O uciśnionym słowie Bożym.* [Z kolońskiego wydania roku 1584 przełożył biskup Julian Wojtkowski – w jednym tomie z poprzednim] (Olsztyn 2001).

Obecnie w druku znajduje się jeszcze jeden przekład:

4. *O postępowaniu z Odlączonymi.* Z kolońskiego wydania 1584 roku do celów procesu kanonizacyjnego przełożył biskup Julian Wojtkowski (Olsztyn 2009).

4. BIBLIOGRAFIA KAROLA ESTREICHERA

[XVIII (1900), 277-293]

Profesor Karol Estreicher³ przed stu laty opisał ponad 80 wydań dzieł Stanisława Hozjusza:

1. *Confessio fidei catholicae Christiana.* Kraków 1553 (Cz. 1), Moguncja 1557, Dylinga 1557₂, Antwerpia 1558, 1559, Paryż 1560³, Ingolstadt 1560 (Nm), Wiedeń

---

³ K. E s t r e i c h e r. *Bibliografia Polska.* T. 1-34. Kraków: Akademia Umiejętności, Uniwersytet Jagielloński 1872-1951.

1560₂, 1561, Paryż 1561, Antwerpia 1562, Paryż 1562, Lyon 1562, Antwerpia 1563⁴, Rzym 1565, Paryż 1566 (Fr), Dylinga 1572 (Nm)⁵, Kolonia 1573⁶, Paryż 1579 (Fr)⁷ – 20 wydań.

2. *De expresso Dei verbo*. Dylinga 1558₂, 1559, 1559 (Nm), Ingolstadt 1559 (Nm), Lowanium 1559₂, 1567 (Ang), Rzym 1559, Antwerpia 1559, Florencja 1560, Paryż 1560₂, 1561, Kraków 1562 (P), Antwerpia 1565, Litomyśl 1590 (Cz) – 17 wydań.

3. *Dialogus de eo, num calicem laicis et uxores sacerdotibus permitti ac diuina officia vulgari lingua peragi fas sit*. Dylinga 1558, 1559, 1560, bez roku (Nm), Moguncja 1558 (Nm) – 5 wydań.

4. *Confutatio prolegomenon Brentii*. Polska 1558, Kolonia 1558, 1560, Antwerpia 1559, 1561, Paryż 1560, Lyon 1564 – 7 wydań.

5. *De oppresso Dei verbo*.

6. *De actis cum haereticis*.

7. *Catholici cuiusdam et orthodoxi iudicium et censura de iudicio et censura ministrorum Tygurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*. Kolonia 1565, [Kraków] 1569 (P), Lyon 1573 (Fr) – 3 wydania.

8. *Articuli ad Henricum Regem Poloniae*.

9. *Ich glaub ain hailige Christliche algemaine Kirchen*. Dylinga 1559 (Nm) – 1 wydanie.

10. *Latina carmina*. Kraków 1525 – 1 wydanie.

11. *De origine haeresium nostri temporis*. Lowanium 1559, Paryż 1559, 1560, 1561₂ (Fr), 1564 (Fr), 1568 (Fr), Antwerpia 1566 (Ang), Bruksela (?) 1567 (Fr) – 9 wydań.

12. *Opera omnia*. Paryż 1562₄, Lyon 1564, Antwerpia 1566⁸, 1571⁹, 1572, Wenecja 1573₂¹⁰, Kolonia 1584¹¹, 1639 – 12 wydań.

---

⁴ Opus hoc nunc postremo ab Auctore recognitum et multis locis supra omnes aeditiones auctum, cura et opera integerrimi viri Domini Doctoris Henrici Dunghen Canonici Antwerpiensis.

⁵ Jetztund aber an vil hundred orten corrigiert, gebessert, zu gemeinem Hochteutschen gebracht.

⁶ Plurimis sed nunc accessionibus ab eodem locupletatae, vt nouum fere opus videri possit.

⁷ Augmentée de la plus grande partie par le mesme auteur.

⁸ Opus hoc nunc postremo ab auctore recognitum, et innumeris supra omnes editiones auctum, cura et opera integerrimi viri Domini Henrici Dunghen Canonici Antwerpiensis.

⁹ Opera haec nunc novissime ab ipso auctore diligenter recognita: Confessionis opus plusquam quadraginta foliis auctum, denuo solerti cura et diligentia Domini Doctoris Henrici Dunghaei Canonici Antwerpiensis edita.

¹⁰ ...ab ipso Auctore recognita, et supra omnes alias editiones aucta...

¹¹ Opera omnia in duos divisa Tomos, quorum primus ab ipso auctore plurimis subinde in locis, integris et dimidijs paginis sic auctus et recognitus, ut nouum opus fere censeretur possit. Secundus autem totus novus, nuncque primum typis excusus.

ZAKOŃCZENIE

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej dysponuje następującymi wydaniem dzieł kardynała Stanisława Hozjusza, których pełne opisy bibliograficzne załącza się w aneksie:

1. *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. P. I. Kraków 1553.
2. *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. Mainz 1557.
3. *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. Mainz 1557 (dublet).
4. *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. Wiedeń 1560 (+ digitalizacja).
5. *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. Antwerpen 1561-1562.
6. *Iudicium et censura*. Köln 1565.
7. *Opera omnia*. Antwerpen 1566 (+ digitalizacja).
8. *Opera omnia*. Antwerpen 1571.
9. *Opera omnia*. Köln 1584.

Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej dysponuje w wydaniu własnym następującymi przekładami dzieł kardynała Stanisława Hozjusza:

1. *Rozmowa o tym: godzi li się laikom kielicha, księżej żon dopuścić, a w kościołach służbę Bożą językiem przyrodzonym sprawować*. Olsztyn 2003.
2. *Cenzura albo rozsądek jednego katolika przy prawej a starożytnej wierze stojącego, na rozsądek i cenzurę ministrów Tygurskich i Heideberskich około nauki przeciw Trójcy Świętej w Polsce niedawno rozsianej*. Olsztyn 2007.
3. *Chrześcijańskie wyznanie wiary katolickiej*. Olsztyn 1999.
4. *Odparcie przedłożeń Brencjusza*. Olsztyn 2001.
5. *O uciśnionym słowie Bożym*. Olsztyn 2001.

W najbliższej przyszłości będzie do dyspozycji jeszcze jeden przekład:

6. *O postępowaniu z Odlączonymi*. Olsztyn 2009.

ANEKS

Hozjusz Stanisław: *Confessio Catholicae Fidei Christiana*. Mainz, Franz Behem, 1557. 2° [6] + 332 + [24].

Estr.: XVIII, 278.

CONFESSIO CATHOLICAE FIDEI CHRISTIANA: VEL POTIVS EXPLICATIO QVAEDAM CONFSSIONIS A PATRIBUS FACTAE IN SYNODO PROVINCIALI, QVAE HABITA EST PETRIKOUIAE. ANNO Domini Milesimo Quingentesimo Quinquagesimo primo, Mense Maio congregatis *CVM GRATIA ET PRIVILEGIO ad decennium*. Ioanne Patro Bibliopola Pasnaniensi imprimi procurante. M. D. LVII.> < MOGVNTIAE, EXCVDEBAT Franciscus Behem. Anno Domini M. D. LVII.

Proweniencja:

1. *Gloria in excelsis Deo* Thomas Kolber (XVI w.)
2. *Michaelis Friderici Ciaritij Archipresbyteri Parochi Allensteinensis* 1611. 13 Januarij.

3. Monasterij Vartenburgensis ordinis Regularis obseruantiae Sancti Francisci. Pro Cella Reuerendi Patris Praedicatoris. Anno 1618. 22. Julij.

4. Bibliotheca Lycei Regii Hosiani (pieczęć XIX w.).

Oprawa: XVI w., deski, brązowa skóra, ślady zapinek, ślepy wytłok liniowy, medalionowy, postaciowy, tekstowy. Z przodu napis: CONFESSIO FIDEI; w obramowaniu obu okładek: Ukrzyżowany SATISFACTIO, wąż na pustyni, Adam i Ewa PECCATVM, Zmartwychwstały IVSTIFICATIO, medaliony bez podpisów, obcięcia kart barwione żółto.

Sygnatura: **Dp 340**; dawna: De 212^b

Hozjusz Stanisław: Confessio Catholicae Fidei Christiana. Mainz, Franz Behem, 1557. 2° [6] + 332 + [24].

Estr.: XVIII, 278.

Egzemplarz 2.

Defekt: brak k. tytułowej.

Proweniencja: [Biblioteka Kolegiaty Dobre Miasto (XX w.) 519].

Oprawa: XIX w., tektura oklejona brązowym papierem, półskórek, obcięcia kart nakrapiane niebiesko.

Sygnatura: **Dp 325**; dawne: 213, 519.

Hozjusz Stanisław: Confessio Catholicae Fidei Christiana. Wien, Michael Zymmermann, 1560. 2° [8] + 341 + [31].

Estr.: XVIII, 279.

CONFESSIO CATHOLICAE FIDEI CHRISTIANA: vel potius explicatio quaedam confessionis, in synodo Petricouieni a patribus prouinciarum Gnesnensis, et Leopoliensis in regno Poloniae factae, Anno Domini M. D. LI. A. Reuerendissimo Domino STANISLAO HOSIO VARMIENSI Episcopo conscripta: ac denuo recognita et locupletata, et a mendis priorum editionum repurgata. SALVO PER OMNIA IVDICIO Sanctae sedis Apostolicae. OPUS IMPRIMIS PIVM ET ERUDITUM. CVM GRATIA ET PRIVILEGIO Caesareo ad annos octo. *IMPRESSVM VIENNAE IN AVSTRIA, IN officina Michaelis Zymmermannij, Anno M. D. LX.*

Proweniencja:

1. Jeronimi Bvżenskj (XVII w.)

2. Inscriptus Collegio Brunsbergensi Societatis JESV per testamentum a Perillustri Reverendissimo Domino Stanisla0 Bużeński Decano Varmiensi Anno 1692 die 23 Martij Oretur pro eo.

3. Collegij Brunsbergensis Societatis JESV (XVI/XVIII w.)

4. Bibliotheca Lycei Hosiani (pieczęć XIX w.)

Oprawa: [egzemplarz w Warszawie, oddany do digitalizacji, 2009.10.15].

Sygnatura: **Dp 295**; dawna: 69; DE 212^c.

Hozjusz Stanisław: Confessio Catholicae Fidei Christiana. Antwerpen, Ioannes Steelsius, Ioannes Verwithagen, 1561-1562. 8° [12] + 423.

Estr.: XVIII, 280.

CONFESSIO CATHOLICAE FIDEI CHRISTIANA: VEL POTIVS EXPLICATIO QUAE DAM CONFSSIONIS, IN SYNODO PETRICOVIENSI A PATribus prouinciarum Gnesnensis, et Leopoliensis in regno Poloniae factae, Anno Domini M. D. LI. Auctore Domino Domino Stanislao Hosio Cardinale Episcopo Varmiense. In Consilio Tridentino praeside. Opus hoc nunc postremo ab Auctore recognitum et multis locis supra omnes aeditiones auctum, cura et opera integerrimi viri Domini doctoris Henrici Dunghen Canonici Antuerpiensis. SALVO PER OMNIA IVDICIO Sanctae sedis Apostolicae. OPUS IMPRIMIS PIVM ET eruditum. ANTUERPIAE, In aedibus Ioannis Stelsij, sub scuto Burgundiae. 1561. Cum priuilegio Regio. > < Antuerpiae, Typis Ioannis VWithagij Anno 1562

Proweniencja:

1. Jacobj Paternoster (* 1581).
2. Ex libris (Jacobj) Reinwalt Capellani Wormditensis Anno 1675.
3. Communitatis Vicariorum Ecclesiae Cathedralis Warmiensis registratus 1715 die 15 Ianuarii.

Oprawa: XVI w., deski, brązowa skóra, ślady zapinek, ślepy wytłok liniowy, roślinny, plecionkowy, medalionowy, postaciowy, tekstowy. Z przodu alegoria CARTAS, w obramowaniach medaliony bez podpisów, na grzbiecie napis: Confessio Catholicae Fidei Stanislai Hosij; obcięcia kart barwione żółto, napis: CONFESSIO HOSII.

Sygnatura: **Dp 231**; dawna: 69; Nr inw.: Dp 346.

Hozjusz Stanisław: Iudicium et censura. Köln, Maternus Cholinus, 1565. 8° 256. Estr.: XVIII, 278. Call n. 68:346.

CATHOLICI CUIVSDAM ET ORTHODOXI IVDICIVM ET CENSVRA, de iudicio et censura ministrorum Tygurinorum et Heydelbergensium, de dogmate contra adorandum Trinitatem in Polonia nuper sparso. *Libellus pius et doctus, hocque complurium Sectarum tempore lectu cumprimis neccesarius.* COLONIAE, Apud Maternum Cholinum. M. D. LXV. Cum gratia et priuilegio Caesareae Maiestatis et approbatione facultatis Theologicae Coloniensis.

Proweniencja: [Biblioteka Kolegiaty Dobre Miasto (XX w.) 362].

Oprawa: pergamin z rękopisu liturgicznego XIV wieku z nutami.

Sygnatura: **Dp 45**; nr inw.: Dp VI 54.

Hozjusz Stanisław: Opera omnia. Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, 1566. 2° [6] + 363 + [14].

Estr.: XVIII, 288.

DOMINI STANISLAI HOSII CARDINALIS, EPISCOPI VARMIENSIS IN CONCILIO TRIDENTINO PRAESIDIS, OPERA QVAE HACTENV S EXTITERVNT OMNIA, IMPRIMIS PIA ET ERVDITA, ATQVE IN VNVM CORPVS IAM PRIMVM COLLECTA ET EXCVSA, QVORUM CATALOGVM PAGELLA SEQVENS INDICABIT. OPVS HOC NVNC POSTREMO AB AVCTORE *recognitum, et innumeris supra omnes editiones auctum, cura et opera integerrimi viri Domini doctoris Henrici Dunghen Canonici Antuerpensis.* Saluo per omnia iudicio Sanctae Sedis

Apostolicae. ANTVERPIAE. *In Aedibus Viduae et Haeredum Ioannis Stelsij.* 1566. CVM GRATIA ET PRIVILEGIO.>

Proweniencja:

1. Florianus Franciscus Białkowski Sacrae Theologiae Doctor, Parochus Freudenbergensis (1703), nunc ArchiPresbyter Parochus Rösseliensis (1709) post Canonicus Gutstadiensis (1715) manu propria nunc Decanus Sambiensis (1712-1721) manu propria.

2. Nunc persolutis florenis 8 possidet hunc librum Franciscus Ignatius Herr. Decanus Sambiensis. Parochus Regiomontanus (1721-1733).

3. Inscriptus Bibliothecae Vicariae Herrianae Anno 1744 a me Francisco Ignatio Herr Praeposito Canonico Gutstadiense.

4. Bibliothecae Herrianae Gutstadii (pieczętka XVIII w.).

Oprawa: XVIII w., tektura, gładka świńska skóra, na grzbiecie napis: Stanislai Hosii Cardinalis Episcopi Warmiensis Opera omnia.

Sygnatura: **Dp 307**; dawna: A e 5.

Hozjusz Stanisław: Opera omnia. Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, Dierick Vander Linden, 1571. 2° [6] + 384 + [12].

Estr.: XVIII, 288.

DOMINI STANISLAI HOSII SANCTAE ROMANAE ECCLESIAE TITVLI SANCTI CLEMETIS PRESBYTERI, CARDINALIS, ET EPISCOPI VARMIENSIS, IN CONCILIO TRIDENTINO PRAESIDIS, OPERA OMNIA, QVORUM CATALOGUM OCTAVA PAGELLA REPERIENS. *OPERA HAEC NVNC NOVISSIME AB ipso Auctore diligenter recognita: Confessionis opus plusquam quadraginta foliis auctum, denuo solerti cura et diligentia, Domini Doctoris Henrici Dunghaei Canonici Antuerpiensis edita.* Saluo per omnia Sanctae Sedis Apostolicae iudicio. ANTVERPIAE. In Aedibus Viduae et Haeredum Ioannis Stelsij. M. D. LXXI. CVM PRIVILEGIO REGIO.>< ANTVERPIAE Excudebat Theodorus Lyndanus, expensis Viduae et Haeredum Ioannis Stelsij. M. D. LXXI.

Proweniencja:

1. Me possidet Conuentus Gedanensis Fratrum octo Sanctae Matris Brigittae (XVI w.).

2. Admodum Reverendo Domino Patri Vincentio Ordinis Sanctae Birgittae, ad laudem Jehovae... et Reipublicae Christianae aedificationem nato, Confessario suo multis modis suscipiendo, librum hunc, non ex sui, sed animi magnitudine aestimandum ad perpetuam recordationem Consecrat. Daniel Crumbenius Sacrae Regiae Maiestatis Secretarius et Illustrissimorum Dicasteriorum ac Statuum Pomeraniae quondam Advocatus anno 1654 Mense Septembre.

Oprawa: XVI w. (po konserwacji), deski, brunatna skóra, dwie zapinki, częściowo złożony ślepy wytłok liniowy, roślinny, plecionkowy, postaciowy (nieczytelny), tekstowy. Z przodu monogram IHS, DOMINI STANISLAI HOSII OPERA 1571.

Sygnatura: **Sd 640**; nr inw.: Sd VI 111/88.

Hozjusz Stanisław: Opera omnia. T. 1. Köln, Maternus Cholinus, 1584. 2° [32] + 757 + [18].

Estr.: XVIII, 289-290; Call n. 28:24.

DIVI STANISLAI HOSII SANCTAE ROMANAE ECCLESIAE CARDINALIS, MAIORIS POENITENTIARII, ET EPISCOPI VARMIENSIS, OPERA OMNIA IN DVOS DIVISA TOMOS, quorum primus ab ipso auctore plurimis subinde in locis, integris et dimidijs paginis sic auctus et recognitus, vt nouum opus fere censi possit. Secundus autem totus nouus, nuncque primum typis excusus. *ACCESSERE NECESSARII ATQVE copiosi Indices, cum locorum Sacrae Scripturae explicatorum, tum etiam eorum omnium, quae in hisce operibus obseruatione digna censentur.* Saluo in omnibus sanctae Sedis Apostolicae iudicio. COLONIAE, Apud Maternum Cholinum. ANNO M. D. LXXXIII. Cum Gratia et Priuilegio Caesareae Maiestatis in Decennium.

Proweniencja:

1. Martinus Cromerus († 1589) Episcopus vigilantissimus mihi Sigismundo Gemielskij († 1591) seruitori suo haec opera Antecessoris sui praestantissimi testamento suo donauit.

2. Et ego Valentinus Heluingius Praepositus Gutstadiensis post obitum praefati Domini Sigismundi anno 1593 die 5 mensis Augusti uicissam mea pecunia ea opera comparauit ab haeredibus pro assidua memoria praefatorum Dominorum Episcoporum meorum patronorum et benefactorum meorum. Quorum animae in sancta pace requiescant.

3. Et ego Magister Jacob Schröter modo iure et titulo oneroso possideo. Anno 1603.

4. Inscriptus Catalogo librorum Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu XVII/ XVIII w.

5. Lycei Regii Hosiani (pieczęć XIX w.).

Współprawni: XVI w., deski, brązowa skóra, ślady zapinek, częściowo złożony ślepy wyłok liniowy, roślinny, plecionkowy, postaciowy, tekstowy. Z przodu plakietka: Trójca Święta, z tyłu Ukrzyżowanie. W obramowaniach alegorie cnót: CARITAS, SAPIENTIA, SPES, FIDES. Obcięta kart barwione sino.

Sygnatura: **Dp 339, 1 adl.**

Hozjusz Stanisław: Opera omnia. T. 2. Köln, Maternus Cholinus, 1584. 2° [8] + 496.

Estr.: XVIII, 289-290; Call n. 28:24.

DIVI STANISLAI HOSII SANCTAE ROMANAE ECCLESIAE PRESBYTERI CARDINALIS, MAIORIS POENITENTIARII, ET EPISCOPI VARMIENSIS, OPERVM TOMVS SECVNDVS. *Quae nunc primum in lucem prodeunt, opera et studio, STANISLAI RESCII. Catalogum eorum sequens pagina indicabit.* COLONIAE, Apud Maternum Cholinum. Anno M. D. LXXXIII. Cum Gratia et Priuilegio Caesareae Maiestatis.

Proweniencja: zobacz Dp 339, 1 adl.

Współprawni: zobacz Dp 339, 1 adl.

Sygnatura: **Dp 339, 2 adl.**

KS. ALOJZY SZORC

POSZUKIWANIE PISM KARDYNAŁA STANISŁAWA HOZJUSZA
PRZEZ KOMISJĘ HISTORYCZNĄ
W JEGO PROCESIE BEATYFIKACYJNYM

W 1970 r. na polecenie kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, diecezja warmińska przejęła od diecezji chełmińskiej zadanie przygotowania materiału do procesu beatyfikacyjnego kardynała Stanisława Hozjusza. Wyłonił się wówczas problem występujący we wszystkich tego rodzaju procesach, mianowicie konieczność zebrania pism danego kandydata na ołtarze.

Do wypełnienia tego zadania ówczesny biskup warmiński Józef Drzazga powołał trzyosobową komisję. Weszli w jej skład historycy dziejów kościelnych, znawcy głównych zasad teologii i metody historycznej. Byli to:

1. Bp Jan Władysław Obląg (1912-1988), sufragan diecezji warmińskiej, wieloletni wykładowca historii Kościoła w Warmińskim Seminarium Duchownym w Olsztynie, dobry znawca dziejów Warmii, gdzie Stanisław Hozjusz był przez 28 lat biskupem.

2. O. Henryk Damian Wojtyska (1933-2009), członek Zgromadzenia Pasjonistów, doktor teologii, następnie doktor habilitowany i profesor. Należał do najwybitniejszych historyków Kościoła i znawców Soboru Trydenckiego. Rozprawę doktorską napisał na Uniwersytecie Gregoriańskim pod kierunkiem jezuity, profesora Vincenzo Monachino. Tytuł rozprawy, opublikowanej drukiem (Rome 1967), brzmi: *Cardinal Hosius Legate to the Council of Trent*. W dodatku źródłowym (s. 273-386) o. Wojtyska opublikował 64 listy do i od Hozjusza z l. 1560-1563.

3. Ks. Alojzy Szorc (ur. w 1935 r.), doktor teologii, od 1988 doktor habilitowany, a od 1999 r. profesor tytularny. Wykładał historię Kościoła w Warmińskim Seminarium Duchownym, dobrze poznał archiwa polskie i szereg zagranicznych.

Komisja Historyczna była świadoma, że do jej zadań należy zebrać i przedłożyć Kongregacji wszystkie pisma Hozjusza. Składają się na nie dwa duże bloki przekazów:

- 1) dzieła
- 2) korespondencja Hozjusza.

A. DZIEŁA

Jeżeli chodzi o dzieła Hozjusza, to sprawa jest prosta, były bowiem one drukowane jeszcze za życia autora i zachowały się w komplecie. Według zasad edycji tekstów już raz drukowanych przy dziełach wszelkiego rodzaju, literackich, teologicznych, filozoficznych, muzycznych itp. najbardziej wartościowy jest ostatni druk, który ukazał się za życia autora. Znaczenie rękopisu dzieła nie jest tak wielkie jak przy listach, autorzy bowiem często nanosili poprawki na tekst drukowany, nie bacząc na tekst rękopiśmienny. Najlepsze wydanie dzieł Hozjusza pochodzi z 1584 r.

Nadzorował je sekretarz Hozjusza, Stanisław Reszka, który jeszcze miał możliwość rozmawiania z samym Hozjuszem. Pełny tytuł tej publikacji brzmi: *D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum et episcopi Varmiensis Opera Omnia in duobus divisa tomos, Coloniae apud Maternum Cholinum Anno M.D.LXXXVIII*. Publikacja ta jest w dwóch tomach, w których zawarte są wszystkie dzieła, jakie napisał Hozjusz, a są to w kolejności przyjętej w tym druku:

1. *Confessio catholicae fidei Christiana*, Hosii opera, tomus I, paginae 1-416;
2. *Confutatio prolegomenon Brentii*, Hosii opera, tomus I, paginae 419-609;
3. *De expresso Dei verbo*, Hosii opera, tomus I, paginae 610-643;
4. *Dialogus pius et doctus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie panis et vini, coniugio sacerdotum et Sacro in vulgari lingua celebrando*, Hosii opera, tomus I, paginae 644-668;
5. *De iudicio et censura ministrorum Tigurinensium et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*, Hosii opera, tomus I, paginae 669-707;
6. *De loco et auctoritate Romani Pontificis in Ecclesia Christi et conciliis*, Hosii opera, tomus I, paginae 708-719;
7. *Palinodia sive recantationes septem Fabiani Quadrinatini Gedanensis, cum factus esset ex lutherano christianus, recitatae Brunsbergae in Collegio Societatis Jesu, ab Illustrissimo Cardinali Hosio conscriptae*, Hosii opera, tomus I, paginae 719-760;
8. *De opresso Dei verbo*, Hosii opera, tomus II, paginae 1-61;
9. [*Stanislai Hosii descriptio propriae disputationis cum magistratibus trium civitatum suae dioecesis Toruń, Elbląg, Braniewo, doctrinae luteranae addictis*]:
  - a) *De actis cum Torunensibus, Anno Domini MDLI*, ad Martinum Cromerum, Hosii opera, tomus II, paginae 61-70;
  - b) *De actis cum Elbingensibus, Anno Domini MDLIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 70-81;
  - c) *De actis [cum Elbigensibus] in comitiis Prussiae Graudentinensibus, Anno Domini MDLIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 82-85;
  - d) *De actis [cum Elbigensibus] in comitiis Prussiae Graudentinensibus, Anno Domini MDLVI*, Hosii opera, tomus II, paginae 85-91;
  - e) *De actis cum Braunsbergensibus, Anno Domini MDLXIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 92-100;
  - f) *De actis cum Elbigensibus in arce Heilsbergensi Anno Domini MDLXV*, Hosii opera, tomus II, paginae 100-103;
  - g) *De actis cum Elbigensibus, Anno Domini MDLXVIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 103-124;
  - h) *De actis cum Elbigensibus, Anno Domini MDLXVIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 124-131.

B. EPISTOLAE AB HOSIO SCRIPTAE ET AD EUM DOTAE

Przez korespondencję rozumiemy listy pisane i wysyłane przez konkretną osobę, a także listy, które do niej napływały. Często korespondencja wybitnych osób była

i jest przedmiotem zainteresowania ze względu na bogactwo treści, a czasami i pewną doraźną modę. Takie na przykład walory przedstawiała korespondencja Erazma z Rotterdamu († 1535). Cieszyła się ona wzięciem za jego życia, ale i wiele lat po śmierci.

Korespondencja Hozjusza, najszerzej pojęta, to blok listów liczący około 12 tysięcy rozproszonych po wielu archiwach Europy. Na wartość tej korespondencji zwrócili uwagę uczeni zgromadzeni przy Akademii Umiejętności w Krakowie. Z ich inicjatywy w 1879 r. zaczęto publikować tę korespondencję. Od tego czasu datuje się systematyczna publikacja korespondencji Hozjusza, chociaż pomiędzy poszczególnymi edycjami listów są duże przerwy czasowe.

1. Publikacja systematyczna

Systematyczna publikacja korespondencji kard. Hozjusza rozpoczęła się w 1879 r. i trwa do chwili obecnej. W jej ramach zostały wydane następujące zbiory:

a) *Dwa obszernie tomy opublikowane w XIX w.*

1. *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, t. 1, 1525-1550, ediderunt Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1879, in folio, pp. 476.

2. *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, t. 2, 1551-1558, ediderunt Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1886, in folio, pp. 1119.

b) *Trzy tomy opublikowane w XX w.*

3. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 3, 1558-1561, cz. 1, 10 V 1558 – 31 VIII 1560, oprac. Henryk Damian Wojtyska, „Studia Warmińskie” 17(1980), ss. 464. Druga część tego tomu, także w opracowaniu o. Wojtyski, obejmująca okres 1 IX 1560 – 31 XII 1563, nie ukazała się.

4. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 5: 1564, oprac. Alojzy Szorc, „Studia Warmińskie” 13(1976), ss. 686.

5. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 6: 1565, oprac. Alojzy Szorc, „Studia Warmińskie” 15(1978), ss. 647.

Z powyższego zestawienia widzimy, że dotychczas poza systematyczną publikacją znalazły się listy do i od Hozjusza za okres 20 VIII 1560 – 31 XII 1563 oraz z lat 1566-1579.

2. Publikacje wyrywkowe

Oprócz publikacji systematycznej wiele listów Hozjusza i do Hozjusza było zamieszczonych w różnych seriach i dodatkach źródłowych. Tych publikacji jest wiele i nie będziemy ich wszystkich tu przytaczać, oprócz kilku, w których liczba tych listów jest znaczna. Są to publikacje następujące:

1. Listy od Hozjusza do różnych osób opublikowane przez Stanisława Reszkę w drugim tomie omawianej już edycji *D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum et episcopi Varmiensis Opera Omnia* p. 145-453. Są tu listy z l. 1538-

1579. Zbiór ten zawiera tylko listy wysłane przez Hozjusza, nie ma zaś wcale listów kierowanych do niego. Podstawą wydania Reszki jest kopiariusz listów sporządzony w XVI w. przez Tomasza Tretera († 1610). Kopiariusz ten, w postaci dużego kodeksu, znajduje się obecnie w Archivio Segreto Vaticano, MS. Consilio di Trento 35. W kopiariuszu tym są własnoręczne adnotacje Reszki i dyrektywy dla drukarza, co należy drukować, a co opuścić. Te dawne publikacje pod względem wartości metody są bardzo niedoskonałe. Z tego kodeksu i publikacji Reszki obficie korzystali wydawcy słynnej serii *Annales Ecclesiastici*, Baronius, Bzovius, Reynaldus, Laderchi, Theiner.

2. Ernestus Salomon Cyprianus, *Tabularium Ecclesiae Romanae saeculi Decimi sexti*, Francofurti et Lipsiae 1743, ss. 560. W tomie tym opublikowane są listy z kodeksów przechowywanych w bibliotece Ducali Saxo Gotha. Są tu listy różnych osób do Hozjusza i tylko kilka listów od Hozjusza do Juliusza Pflug.

3. *Uchansiana seu collectio documentorum illustrantium vitam et res gestas Jacobi Uchański archiepiscopi Gnesnensis*, t. 1-5, wyd. Teodor Wierzbowski. Prawie cały tom trzeci (Warszawa 1890) poświęcony jest Hozjuszowi; na s. 1-246 opublikowano 117 listów Hozjusza do Uchańskiego i odwrotnie, z l. 1561-1573.

4. *Nuntiatuerberichte aus Deutschland 1560-1572*, Bd. 1, *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560-1561*, bearb. von S. Steinherz, Wien 1897, pp. 452.

5. Wiele listów Hozjusza i do Hozjusza opublikowanych zostało w dużej serii *Monumenta historiae Societatis Jesu*, a zwłaszcza w siedmiotomowym dziele opracowanym przez Ottona Braunsbergera *Canisii epistolae*.

3. Kwerenda przeprowadzona przez Komisję Historyczną

Komisja w wymienionym wyżej składzie (Obłąk, Wojtyśka, Szorc) pracowała w ścisłym kontakcie z postulatorem procesu hożańskiego w Rzymie, karmelitą borym Michałem Tadeuszem Machejkiem. On właśnie w Kongregacji do Spraw Kanonicznych dowiedział się, że dla spraw procesu należy skompletować tylko listy Hozjusza dotąd nie publikowane, pisane wyłącznie przez Hozjusza, a więc autografy oraz oryginały, czyli pisane przez sekretarzy, a podpisane przez Kardynała. Kongregacja nie wymagała kopii czy minut, przy których nie ma absolutnej pewności co do autorstwa piszącego. Należało zatem zebrać autografy i oryginały z okresu 20 VIII 1561 – 31 XII 1563 oraz od 1566 do 1579 r. Komisja Historyczna, aby mieć przegląd piśmienniczej spuścizny epistolograficznej Hozjusza, sporządziła kartotekę wszystkich listów do i od Hozjusza, nieujętych w publikacji systematycznej. Początkowa partia tej kartoteki została opublikowana przez H. D. Wojtyśkę i Irenę Makarczyk: *Rejestr korespondencji Stanisława Hozjusza biskupa warmińskiego (1560-1563)*, Olsztyn 2003, ss. 167.

Komisja Historyczna postawiła sobie za cel publikację korespondencji Hozjusza. To spowodowało, że przeprowadziła bardzo szeroko zakrojoną i możliwie kompletną rejestrację korespondencji Hozjusza i to nie tylko listów pisanych przez Kardynała, ale też i adresowanych do niego. W sumie zarejestrowano około 12 tysięcy listów, z czego około 3 tysiące, to listy od Hozjusza. Oryginalne listy Hozjusza, dotąd nie

publikowane, zostały przez członków Komisji odpisane z przekazów źródłowych i w 1985 r. w formie maszynopisu przekazane do Kongregacji w Rzymie. Listy pisane przez różnych autorów do Hozjusza też rejestrowano, ale tylko dla celów wydawniczych.

Najbardziej intensywna kwerenda była prowadzona przez dwóch członków Komisji – o. Wojtykę i ks. Szorca w latach 1970-1973. Potem ks. Szorc sam prowadził kwerendę uzupełniającą i czyni to do dziś, chociaż udało mu się znaleźć tylko pojedyncze listy w niewielkiej liczbie. Komisja Historyczna miała do dyspozycji materiały zebrane przed I wojną światową przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Listy Hozjusza były gromadzone do kontynuacji edycji Hiplera i Zakrzewskiego. Różne ekspedycje polskie do archiwów zagranicznych przed 1939 r. gromadziły *Hosiana*, rejestrowały je i partiami ręcznie kopiowały. Te materiały, zgromadzone w 24 tekach, są obecnie w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (ul. Sławkowska 17). Komisja Historyczna zapoznała się z nimi i poszła szlakiem wytyczonym, znacznie poszerzając zakres poszukiwań. Przedmiotem penetracji były najważniejsze archiwa i biblioteki polskie oraz zagraniczne.

Poniżej przedstawiamy efekty poszukiwań. Przytaczamy tylko kodeksy, w których odnaleziono korespondencję Hozjusza, natomiast pomijamy milczeniem kwerendę o efekcie negatywnym, to znaczy te archiwa, w których szukano, ale nic nie znaleziono. Bp Jan Obłąk w 1968 r. wystosował pismo do biskupów wszystkich diecezji w Polsce z prośbą o pomoc w tej kwerendzie na ich terenie. Otrzymał odpowiedzi, ale z bardzo skromnym efektem. W wykazie kodeksów tylko przy niektórych z nich podajemy liczbę listów do i od Hozjusza.

POLSKA

1) **Archiwum Archidiecezji Warmińskiej**, do 1945 r. we Fromborku, obecnie w Olsztynie. Jest tu bardzo dużo listów do Hozjusza, natomiast listów oryginalnych Hozjusza stosunkowo niewiele i nie należy się temu dziwić, bo archiwum to powstało przede wszystkim na bazie kancelarii odbiorcy i co najwyżej należy w nim szukać kopii lub minut listów Hozjusza, oryginały zaś poszły z Warmii w świat.

W Archiwum Archidiecezji Warmińskiej listy do Hozjusza znajdują się głównie w dziale D, gdzie jeszcze w XIX w. zgromadzono korespondencję różnych osób do biskupów warmińskich. Listy do Hozjusza zawarte są w kodeksach: D 1, 2, 6, 9-16, 24, 26, 28, 33, 37, 38, 64, 70-72, 87, 101, 110, 111, 113, 120b, 122, 126, 132. Listy pisane własnoręcznie przez Hozjusza głównie do Marcina Kromera zajmują cały obszerny kodeks D 19. Te listy do archiwum przekazał zapewne ich adresat, czyli Marcin Kromer, nie mogą być zatem zaliczone do listów zebranych przez Hozjusza (nikt nie pisze listów sam do siebie). Duża grupa listów adresowanych do Hozjusza i pewna niewielka liczba listów pisanych przez Hozjusza znajduje się w kodeksach Ab 2 i Ab 4. Niewielkie ilości dokumentów Hozjusza znajdują się w luźnych koperatach, w dziale *Dokumenty Kapituły*. Listy do i od Hozjusza dokładniej przebadał i wykorzystał Antoni Eichhorn w dwutomowej monografii *Der emländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius*, Bd. 1-2, Mainz 1854-1855. Ustalił on, że tych

listów w tymże archiwum jest ponad 3500. W t. 1, na s. 17 pisał: „Im Bischöflichen Archive daselbst finden sich mehr als 3500 Originalbriefe grösstentheils von und an Hosius vor”. Eichhorn nie korzystał z innych archiwów – warmińskie dało mu dość materiałów do tej monografii. Listy te początkowo leżały luzem, ale biskup warmiński Ignacy Krasicki polecił ułożyć je chronologicznie i oprawić w kodeksy, które przetrwały do naszych czasów. Porządkujący te listy popełnili wiele niedokładności, przez co utrudnili pracę korzystającym z tych zbiorów.

2) **Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.** Po śmierci Hozjusza jego wierny sekretarz Stanisław Reszka przekazał do Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego całą spuściznę epistolograficzną Kardynała, która była przy nim w Rzymie w jego rezydencji przy kościele Santa Maria di Trastevere. Komisja Historyczna dokładnie przebadła te rękopisy i znalazła tam wiele listów do i od Hozjusza. Listy oryginalne, pisane przez Hozjusza, zebrane są w jednym kodeksie o sygnaturze „Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 60”. Zawarte są tam listy własnoręcznie pisane przez Hozjusza do Kromera z l. 1537-1579. Kodeks jest obszerny, liczy 1282 strony i oprawiony jest w trzech częściach o ciągłej paginacji. Co do treści i formy kodeks ten stanowi całość razem ze wspomnianym kodeksem autografów Hozjusza, przechowywanym w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Archiwum Biskupie D 19.

Listy i dokumenty Hozjusza Komisja Historyczna znalazła i zarejestrowała także z innych kodeksów w Bibliotece Jagiellońskiej. Odnajdujemy tam w wielkiej ilości minuty listów Hozjusza pisanych przez dwóch sekretarzy, Walentego Kuczborskiego i Stanisława Reszkę. Kardynał zapewne im dyktował albo dawał wskazówki, co w danym liście należy ująć. Najwięcej tych minut zawiera kodeks nr 61. Składa się on z 23 osobno oprawionych fascykułów, o objętości od 18 do 60 kart. Są tam minuty listów z l. 1560, 1571, 1574 i 1576. W kodeksie nr 63, liczącym 458 stron, zawarte są minuty listów Hozjusza z okresu nuncjatury wiedeńskiej i legacji papieskiej na Sobór Trydencki – są one pisane głównie przez Kuczborskiego. Minuty listów Hozjusza znajdujemy w kodeksach nr 160-162. W sumie Komisja Historyczna znalazła listy i dokumenty Hozjusza w 31 kodeksach Biblioteki Jagiellońskiej, których szczegółową zawartość nie sposób tu przedstawić.

Wszystkie listy oryginalne pisane przez Hozjusza, które nie ukazały się w bloku systematycznej publikacji, Komisja Historyczna w formie maszynopisu przedłożyła bpowi Obłąkowi, który w 1985 r. złożył je w Kongregacji.

3) **Biblioteka Czartoryskich w Krakowie.** Komisja Historyczna znalazła przede wszystkim listy do Hozjusza i w niewielkiej ilości listy przez niego ekspediowane, w dwudziestu kodeksach, mających sygnatury: nr 240, 241, 291, 307, 376, 403, 1603, 1605-1613, 1615, 1618, 1620, 1637. Wymienione kodeksy należały do Archiwum Archidiecezji Warmińskiej i zostały zrabowane przez Szwedów podczas trzech wojen, głównie podczas pierwszej, w l. 1626-1635. W Szwecji nabył je w XIX w. książę Adam Czartoryski. Listów pisanych przez Hozjusza jest tu niewiele. Oryginalne listy (oprócz ujętych w systematycznej publikacji) zostały przez Komisję Historyczną przepisane i w formie maszynopisu przekazane do Kongregacji w 1985 r.

4) **Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie.** Listy Hozjusza Komisja Historyczna znalazła w dwóch kodeksach, ale w niewielkiej liczbie.

5) **Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.** Komisja w dwóch kodeksach znalazła pewne materiały na temat Hozjusza jako kanonika krakowskiego.

6) **Archiwum Ojców Dominikanów w Krakowie.** Komisja znalazła jeden oryginalny list Hozjusza z 29 VIII 1565, który został wydany w systematycznej publikacji.

7) **Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.** Kopie listów do i od Hozjusza oraz pewne materiały uboczne Komisja znalazła w kodeksach nr 2256, 3502 i 5158. Biblioteka ta przechowuje nadto tzw. *Teki Hozjańskie*, w 24 skoroszytach, w których są odpisy wielu listów do i od Hozjusza z różnych bibliotek krajowych i zagranicznych. Materiały te zbierała Akademia Umiejętności z myślą o kontynuacji edycji Hiplera i Zakrzewskiego. Oryginałów brak.

8) **Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku.** Komisja Historyczna znalazła tu listy do i od Hozjusza oraz pewne materiały dotyczące tej postaci, w kodeksach nr 230, 231, 241, 242, 252, 1082, 1536 i 1845. W kodeksie nr 241 na s. 356 jest zapis: „Concordat cum originalibus, Heilsbergae 3 Novembris 1779 – Ignatius Krasicki”. W kodeksie nr 252 jest około 100 oryginalnych listów Hozjusza do króla Zygmunta Augusta i są to jedyne listy oryginalne Hozjusza w zbiorach tej biblioteki.

9) **Biblioteka im. Raczyńskich w Poznaniu.** W rękopisie nr 310 Komisja znalazła kopie czterech mów i jednego listu Hozjusza.

10) **Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.** Kopie kilku listów do i od Hozjusza oraz inne materiały dotyczące tej osoby Komisja znalazła w kodeksach nr 77, 163-156, 168, 170, 197, 334, 387, 401, 624, 1042, 1159 i 5830. W tym ostatnim kodeksie jest 9 listów oryginalnych Hozjusza do Montio z l. 1562-1570.

11) **Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.** W zespole *Biblioteka Ordynacji Zamoyskich*, w kodeksach nr 954 i 955 znajduje się ponad 100 oryginalnych listów króla Zygmunta Augusta do Hozjusza, z l. 1558-1571; kilka pism urzędowych do Hozjusza zawiera *Libri legationum*, nr 19.

12) **Archiwum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie.** Znaleziono kopie kilku listów do i od Hozjusza.

13) **Archiwum Metropolitalne w Gnieźnie.** Znaleziono kilka listów od Hozjusza.

14) **Biblioteka Miejska w Bydgoszczy.** Znaleziono pojedyncze listy Hozjusza.

15) **Archiwum Państwowe w Toruniu.** Również znaleziono tylko pojedyncze listy Hozjusza.

16) **Archiwum Państwowe w Gdańsku.** Korespondencja tego miasta z Hozjuszem znajduje się w kodeksie nr 300/53-271. Jest tam 13 oryginalnych listów Hozjusza do tego miasta. Pisane były wyłącznie po niemiecku i w takim języku miasto odpisywało Kardynałowi. Rejestr listów miasta Gdańska do Hozjusza wpisany jest do kodeksu: Missiva 300, 27/29.

WŁOCHY

1) **Archivio Segreto Vaticano.** Źródła do postaci kard. Stanisława Hozjusza w tym archiwum dobrze poznał o. Wojtyśka podczas kwerendy do pracy doktorskiej, a potem w 1970 r. podczas badań prowadzonych z ks. Szorcem, trwających do lipca

1971 r. Ks. Szorc prowadził kwerendę w tym archiwum i w innych archiwach włoskich, wspierany przez postulatora, o. Michała Machejka.

W Archiwum Watykańskim źródła do dziejów Hozjusza znaleziono w następujących zespołach akt:

- Nunziatura di Polonia, vol. 4, 5, 8, 9, 17, 19, 172;
- Consilio di Trento, kodeksy nr 11, 32, 35, 50, 71, 138, 149, 150;
- Armadium 30, t. 251;
- Armadium 39, t. 60;
- Armadium 41, t. 68;
- Armadium 42, t. 10, 13, 21-23, 25, 26, 29, 32, 34;
- Armadium 44, t. 2-4, 6, 7, 10-12, 14, 15, 17, 18, 20, 24, 28, 29, 32, 41, 42;
- Segretaria Brevium, t. 1, 3, 6, 7, 14, 15, 24, 30-32, 41 (tu na k. 16 breve papieża Grzegorza XVI z 3 X 1577 dla Hozjusza, zawierające *facultas testandi*; podobnych breve jest więcej), 42, 44, 78, 86;
- Carte Farnesiane, t. 7, 15;
- Lettere Principi, t. 22, 24, 31, 36, 42;
- Miscellanea armandium II, t. 60, 68, 69, 92, 100, 116 (tu fragmenty dzieła Hozjusza *Contra Brentium*);
- Miscellanea armandium XV, t. 225;
- Fondo Borghese, serie I, t. 163-169, 221, 607, 622, 934;
- Archivum Arcis, armandium I-XVIII, nr 4288 (tu dziesięciostronicowy dokument, zatytułowany *Imago vera Episcopatus Regni Poloniae fidei idiota, Anno Domini 1569*; jest tam bardzo surowa ocena biskupów polskich i pozytywna ocena Hozjusza, którego określa jako „lux in tenebris”), nr 6540, nr 5211;
- Regesta Lateranensia, t. 1783;
- Epistolae ad Principes, t. 2;
- Minute Brevium, nr 9519, 11307, 11308, 13403;
- Germania, t. 64;
- Confalonieri, t. 59;
- Spagna, t. 4;
- Carpegna, t. 118;
- Regesta Vaticana, t. 1924 (tu *facultates* dla Hozjusza jako nuncjusza w Wiedniu z 19 III 1560).

2) **Bibliotheca Apostolica Vaticana.**

- Vaticani Latini, t. 1980, 3432, 3933, 5666, 6189, 6190, 6201, 6210, 6212, 6414, 6416, 6547, 7042, 7124, 7160, 8748, 9066, 10952;
- Barberini Latini, t. 815, 817, 822, 852, 853, 2412, 5798, 6509;
- Ottoboniani Latini, t. 2419, 2519, 3206;
- Reginenses Latini, t. 387, 2023;
- Chigi, t. L II 62 (tu oryginalne listy Hozjusza do kardynała Rodolpho Pio).

3) **Archivum Romanum Societatis Jesu – Roma.**

- Epistolae Cardinalium, v. 1552-1615, v. 1639-1659;
- Epistolae externorum (episcoporum), t. 10, 23, 104, 105;
- Epistolae Principium, t. 25-27;
- Germania, t. 104-107, 120, 121 I.

W sumie w archiwum tym znaleziono około 100 listów do i od Hozjusza.

4) **Archivum Pontificii Universitatis Gregoriana** – **Roma**. Kodeksy nr 240, 612, 648.

5) **Bibliotheca Valliceliana** – **Roma**. Rękopis K 13, J 56.

6) **Archivio Graziani e Graziani Magherini** – **Città di Castello**. Archiwum prywatne udostępniła w 1971 r. ks. A. Szorcowi i o. M. Machejkowi właścicielka, Teresa Mels-Coloredo, mieszkająca we Florencji. Część listów wykupił generał bp Józef Gawlina i hrabia Emeryk Hutten Czapski. Obecnie niektóre te listy są przechowywane przy kościele polskim w Rzymie, via delle Bothege Oscure. Komisja Historyczna posiada kopie kserograficzne dokumentów dotyczących kardynała Hozjusza. Samo archiwum podobno sprzedano do USA.

7) **Archivio di Stato** – **Firenze**. Rękopis *Mediceo* 54, 660, 4466, 5100. Carte Stroziane, v. I 137, 138.

8) **Biblioteca Universitatis** – **Bologna**. Rękopis *Miscellanea Tioli* 2948, v. V.

9) **Biblioteca Comunale** – **Forlì**. Rękopis *Autografi Piancastelli*, w którym jest wspólny list czterech kardynałów delegatów papieskich na Sobór Trydencki, w tym od Hozjusza.

10) **Archivio di Stato** – **Modena**. Cancellaria Ducale Estense, rękopis (busta) B 110, XXII; B 1138A (tu trzy oryginalne listy Hozjusza do księcia Ferraty); 1382 A/41 (tu znajduje się osiem oryginalnych listów Hozjusza do księcia Ferraty Hipolita d'Este i jeden do jego brata, kardynała).

11) **Biblioteca Palatina** – **Parma**. Codex palatinus 1019, fasc. V.

12) **Archivio di Stato** – **Parma**. Rękopis *Cardinali* nr 135. W obu archiwach Parmy po przejrzeniu wielu kodeksów znaleziono tylko dwa oryginalne listy Hozjusza.

13) **Archivio di Stato** – **Mantova**. Archiwum rodu Gonzagów. Znaleziono tylko jeden list do Hozjusza, rękopis Busta 1945.

14) **Biblioteca Comunale** – **Trento**. Rękopis 118, 122, 124. W zbiorze *Corrispondenza Madruzziana* listów Hozjusza nie znaleziono, chociaż Hozjusz był w bliskich kontaktach z kardynałami Christofero i Ludovico Madruzzo.

15) **Biblioteca Nazionale** – **Napoli**. Rękopis XIII AA 56 – tu korespondencja Hozjusza z kardynałem Girolamo Saripanto.

16) **Archivio di Stato** – **Napoli**. Według informacji udzielonej w 1971 r. przez dyrektora archiwum były tam w dziale *Carte Farnesiane* listy Hozjusza, ale podczas II wojny światowej Niemcy gdzieś je wywieźli.

17) **Biblioteca Ambrosiana** – **Milano**. Rękopis F 74, 91, 173.

18) **Archivio di Stato** – **Torino**. Rękopis *Lettere Cardinali 1563-1573*, mazzo 3; *Fondo Altieri*, mazzo 59.

AUSTRIA

1) **Haus- Hof- und Staatsarchiv** – **Wien**.

Religionsakten 5-8;

Römische Hofkorrespondenz 3, 5;

Polen 9, 12, 13, 18, 20-24, 28-30.

NIEMCY

1) **Bayerisches Hauptstaatsarchiv – München.** Rękopisy Staatsverwaltung 2721-2723, 2780, 2786.

2) **Bayerische Staatsbibliothek – München.** Codex lat. 715a, 7241.

3) **Archiv Preussischer Kulturbesitz, Staatsarchiv Königsberg, Berlin – Dahlem.** (Po 1945 r. przechowywane w Göttingen, potem przeniesione do Berlina).

Herzogliches Briefarchiv C 1, C 1a, K 4;

Ostpreussischen Folianten 73, 74.

Wszystkie listy Hozjusza do księcia pruskiego Albrechta von Hohenzollern i odpowiedzi księcia opublikował w formie streszczenia (regestu) Stefan Hartmann w trzech tomach dzieła *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland*, Bd. 1, 1525-1550, Bd. 2, 1550-1568, Bd. 3, 1568-1618, Köln, Weimar, Wien 1991, 1993, 1994.

4) **Forschungsbibliothek – Gotha.** Rękopisy A 381-385. W tych pięciu kodeksach są 332 oryginalne listy, większa część pisanych do Hozjusza, a stosunkowo niewiele listów pisanych przez Hozjusza. Wydał je wspomniany Cyprianus.

FRANCJA

1) **Bibliothèque National de Paris.**

Rękopis *Fonds Latin* 6063, 15967, 20459;

Nouvelle acquisition Français 5128;

Collection Dupuy 300, 541, 936;

Mss. Italiens 1183.

SZWECJA

1) **Universitetsbiblioteket – Lund.** Rękopis *Historia Poloniae*.

2) **Stifts och Landsbiblioteket – Linköping.** Rękopis Brev 26 (zawiera 81 oryginalnych listów do i od Hozjusza z l. 1539-1569).

3) **Riksarkivet – Sztokholm.**

Extranet IX Polen, t. 113, 128, 129, 147, 148;

Italica 1, rękopis K 73.

4) **Universitetsbiblioteket – Uppsala.**

Rękopis H 156, 157;

Vestin 794.

ZAKOŃCZENIE

Komisja Historyczna najbardziej intensywne poszukiwania przeprowadziła w l. 1970-1973. Brali w niej udział o. Wojtyśka i ks. Szorc, po 1973 r. kwerendę uzupełniającą do chwili obecnej prowadzi ks. Szorc. Komisja jest przekonana, że zebrała wszystkie oryginalne listy kardynała Stanisława Hozjusza do różnych osób, nieobjęte systematyczną publikacją. Listy już publikowane przekazała w formie kopii kserograficznych, zaś niepublikowane w formie maszynopisów. Teksty te w 1985 r. bp Jan Obłąk przekazał Stolicy Apostolskiej.

JADWIGA AMBROZJA KALINOWSKA OSB

OTOCZENIE KARDYNAŁA STANISŁAWA HOZJUSZA DOKONANIA PRACOWNI HOZJAŃSKIEJ W OLSZTYNIE

W l. 1975-1999 pracowałam w historycznej Pracowni Hozjańskiej w Olsztynie przy ul. Kopernika 47. Pracownia Hozjańska została powołana przez bpa dra Józefa Drzazgę, biskupa warmińskiego, celem pomocy Komisji Historycznej działającej w procesie beatyfikacyjnym **Sługi Bożego kardynała Stanisława Hozjusza (1504-1579)**, prowadzonym przez diecezję warmińską. Pracownią kierował ks. prof. dr hab. Alojzy Szorc – członek Komisji Historycznej. W Pracowni Hozjańskiej pracowałam przez cały czas jej funkcjonowania, aż do jej likwidacji przez abpa dra Edmunda Piszczę, po powstaniu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Oprócz mnie w l. 1976-1982 pracowała moja współsiostra, germanistka, s. dr Kamila Janina Wiśniewska OSB. Ponadto przez kilka lat pracował ks. dr Marian Ejsmont, biblista, oraz nieco krócej ks. Roman Bodański, dr nauk prawnych i dr nauk humanistycznych.

W Pracowni Hozjańskiej pracowaliśmy wspólnie najpierw w procesie *Super scriptis* Sługi Bożego. Zostały przygotowane pisma Sługi Bożego, listy i dokumenty odczytane z rękopisów. W 1985 r. zebrane pisma: kserokopie dzieł drukowanych i przepisane na maszynie rękopisy zostały przewiezione przez bpa dra Jana Obląka, ks. prof. Alojzego Szorca i ówczesnego kanclerza Kurii Biskupiej, ks. dra Wiesława Więcka do Kongregacji do Spraw Kanonizacyjnych do Rzymu (przesyłka liczyła 52 kilogramy pism).

Ponadto zbieraliśmy opinie o heroiczności cnót Sługi Bożego (*Super fama sanctitatis*) i pracowaliśmy nad edycją źródłową korespondencji kard. Stanisława Hozjusza. Pomagałam przygotowywać do druku i przepisywałam na maszynie łacińskie rękopisy (tych była przeważająca większość), s. dr Kamila pracowała nad przygotowaniem do druku tekstów niemieckich. W wyniku tych prac wydane zostały drukiem dwa tomy korespondencji Hozjusza:

- 1) z 1564 r. – „Studia Warmińskie” 13(1976);
- 2) z 1565 r. – „Studia Warmińskie” 15(1978);
- 3) z l. 1558-1561 – „Studia Warmińskie” 17(1980), tom przygotowany przez o. prof. dra hab. Henryka Damiana Wojtyskę.

Ponadto Pracownia Hozjańska zorganizowała dwa ogólnopolskie naukowe sympozja hozjańskie w 1979 r. i w 1983 r. oraz naukowe sympozjum kromeriańskie w 1989 r. Pracownicy Pracowni brali czynny udział w wygłaszaniu referatów i komunikatów podczas sesji naukowych.

W 1981 r. opublikowałam w t. 18 „Studiów Warmińskich” z 1981 r. (s. 182-209) artykuł: *Wyjazd Kard. Stanisława Hozjusza do Rzymu w 1569 r.* Zająłam się też rękopiśmienną korespondencją długoletniego sekretarza i biografą Hozjusza – ks. Stanisława Reszki. W wyniku tych prac napisałam pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Axera i obroniłam na Uniwersytecie Warszawskim w 1984 r. rozprawę doktorską z neolaty-

nistyki *Korespondencja Stanisława Reszki. Studium z dziejów polskiej epistolografii renesansowej*. Część źródłowa tej pracy została opublikowana w języku oryginalnym – łacińskim w t. 20 „Studiów Warmińskich” w 1991 r. Dodatkowo zrobiłam magisterium z Historii Kościoła w Instytucie Kultury Chrześcijańskiej w Olsztynie (ówczesna filia Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie). Ośrodek Badań Naukowych w Olsztynie im. Wojciecha Kętrzyńskiego w 1992 r. wydał drukiem przygotowane przeze mnie polskie tłumaczenie listów Stanisława Reszki do Marcina Kromera z l. 1568-1582 w wersji książkowej *Z dworu Stanisława Hozjusza*. Napisałam także biogram Stanisława Reszki (1544-1600) do *Polskiego Słownika Biograficznego* i biogram Walentego Kuczberskiego, starszego od Reszki sekretarza Hozjusza, do *Encyklopedii Katolickiej*.

W 2004 r. napisałam i wydałam drukiem w Olsztynie książkę *Stanisław Hozjusz jako humanista*, która stała się podstawą do przeprowadzenia przewodu habilitacyjnego. Przewód habilitacyjny w zakresie neolatynistyki i literaturoznawstwa przeprowadziłam w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w 2005 r. W 2007 r. uzyskałam stanowisko profesora nadzwyczajnego na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. W 2008 r. uzyskałam licencjat z Historii Kościoła.

W 2009 r. wydałam drukiem polskie tłumaczenie biografii Stanisława Hozjusza, autorstwa Stanisława Reszki pt. *Żywot Stanisława Hozjusza [Polaka] kardynała Świętego Kościoła Rzymskiego, Penitencjarza Wielkiego i Biskupa Warmińskiego*. (Olsztyn 2009). Przekład z wydania w Oliwie w 1690 r.

Pozostały nieopracowane jeszcze następujące tematy z zakresu otoczenia kardynała Stanisława Hozjusza: 1. Kancelaria Stanisława Hozjusza; 2. Korespondencja Stanisława Hozjusza; 3. Edycja źródłowa listów Stanisława Reszki do różnych znacznych osób z hierarchii kościelnej i świeckiej – jeszcze nie wydanych drukiem; 4. Edycja korespondencji Kuczberskiego (bardzo trudne do odczytania pismo ręczne); 5. Edycja korespondencji Tomasza Tretera, sekretarza kard. St. Hozjusza; 6. Korespondencja Tomasza Płazy, tylko częściowo wydana drukiem; 7. Brak dotychczas współczesnej monografii kardynała warmińskiego. Brak biografii jego sekretarza poza pracą: Tadeusz Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera* (Warszawa 1984). Jak zatem widać, przyszłych badaczy życia i dzieła kardynała Stanisława Hozjusza czeka jeszcze sporo różnorodnej pracy.